

BUDA FERENC

Világ, világom

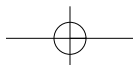
IX.

Mikepércsi nyaralásom három hete során a korábban látottól némely tekintetben eltérő falukép mutatkozott meg előttem. Mint ahogy már utaltam rá, a korai és gyakran megismétlődő élmények alapján számomra eredendően Alsó-Józsa volt a falu: erdő övezte határával, a homokföldön szépen viruló kertjeivel-szőlőivel, gyümölcsfákkal beültetett kertes portáival. Természetesen szántóföldek is tartoztak a faluhoz; ezekbe főleg kenyérgabonát, tengerit, helyenként krumplit vetettek, a háborús évek alatt pedig meglehetősen divatba jött a napraforgó is. „Na, megyünk megkapálni a kis disznókat” – így mókáztak a lányok, mielőtt kivonultak volna a napraforgóföld kétkezi ápolására. Mikepércsen – táj-nyelvemen: Pírccsen – sok minden más volt. Már maga a föld is: porhanyós, puha homok helyett ázott-nyirkosan sötétszínű, ragadós sárrá dagadó, kiszikkadva szürke rögökké keményedő, termékeny s jobb vízmegtartású kötött talaj, ami nemcsak a gabonafélék, de bizonyos konyhakerti növények nagybani termesztésére is alkalmasabb volt. A mikepércsi földműves gazdák jónéhánya főleg az uborkában lelte meg számítását: a közeli nagyváros szinte minden mennyiségben felvevője volt ennek a zöldségnek, s nyár derekától fogva néhány héten át a debreceni piac Rákóczi utcai szárnya Péterfia felőli oldalán ott kínálgatták portékájukat a pírcsi ugorkások. Öblös vesszőkosarakba méret szerint előre szétosztályozva, lovasszekereken szállították az eladás helyszínére, s ha e1 nem kelt egész tételben egy teljes kosárra való, a nagyját darabra, tízesével vagy kilóra, az apraját viszont százával árulták. „Hogy ez az ugorka, kedves?” – „Egyötven száza.” – „Aggyamán egyhúszér!” – „Annyiér nem eladó.” – „Egyharminc?” – „Annyiér se.” – „Na jó, veszek belőle egy-negyvenér.” – „Ha mind elviszi, egy-negyvenötivel a magáé.” – Így alkudozott egymással vevő meg őstermelő reggelente a zöldségsoron. Dél felé persze már forintjával is odaadták százát, csak hogy szabaduljanak tőle. De gyerünk vissza a faluba. Egyebek közt az is szokatlan volt nekem, hogy Józsatól eltérőleg az itteni porták végiből többnyire hiányzott a kert, de még gyümölcsfát is csak gyéren lehetett látni. Emlékszem, Bözsike néni egyik fogadott lányával egyszer ellátogattunk egy másik utcabeli családhoz. Míg a nagyok odabent beszélgettek, én a tisztára, simára sepert, kopasz udvaron bókászva felfedeztem egy kis almafát.

Telistele volt féloldalt még alig pirkadó, éretlen, zöld almával. Egyet nyomban levettem – eszembe se ötlött, hogy a máséhoz nyúlok –, s beleharaptam. Kemény volt, savanyú is volt, de vígan elrágcsáltam. Nyúlnék a másikért, már meg is fogom, ám egyszer csak a házból vagy az istállóból, már nem is tudom, fejébe nyomott kalappal előbukkan egy fiatal, erőteljes, bajszos férfi, hegyes szemmel rám pillant, majd mogorván, majdhogynem fenyegetőleg odaszól: „Na most mán elég

is lesz tán!” Elkapom kezem a lecsüngő ágtól, magamban pironkodva félresomfordálok az almafa mellől, s közben átvillan rajtam: hogy félti ez az ember az almáját, biztosan azt hiszi, hogy mind meg akarom enni. Kényelmetlen érzés fogott el, s ezt csak tetézte, hogy a faluszéli utca házain túl se erdő, se kertek, csak a csupaszra lekaszált tarló, egy ritkás fasor meg egy zölden cseperedő tengeritábla. Micsoda sivár, unalmas környék! (Több mint fél évszázad múlva elkocsizván a 47-es úton Mikepércs mellett rá sem ismertem az egykori tájra: a templom hegyes tornya épp hogy elötetszett a falut eltakaró lombos fakoronák sűrűjéből.) Furcsa és eléggé viszolyogtató volt az is, hogy ebben a faluban lépten-nyomon káromkodtak. Nem volt újdonság fülemnek a szitokszó, a valóság részeként vettem tudomásul, hogy az emberek némelyike dühében vagy bosszúságában olyan szavakat mond, amiket kiejteni illetlen dolog, leírni s főleg kinyomtatni pedig egyáltalán nem szabad. No, úgy látszik, Mikepércsen mit sem tudtak erről az íratlan szabályról: ha volt rá ok, ha nem, itt a porban játszadozó kisgyerektől a serkedő bajszú suhancon át a roskatag öregemberig mindenki szájából röpködtek a cifránál is cifrább kifejezések. Hogy így-úgy az isten mit csináljon erre-arra az ilyen-olyan anyáddal. És így tovább, számos változatban, s nem egyszer minden harag nélkül, csak úgy megszokásból, sőt kedélyesen, mondhatni kötőszó gyanánt. Ráadásul itt nemcsak a különböző korú férfiak, de az asszony nép szája is sűrűn rájárt a szitkozódásra. (Ma, amidőn az írott és hangot-képet sugárzó sajtóban egyaránt tanyát ütött az öncélú trágárság, s az értelmiségi és politikai „felső réteg” ha másban nem, legalább e téren iparkodik lépést tartani a széles tömegekkel meg a korszellem követelményeivel, hamvas arcú gimnazista lányok pedig tanáraik és más kívülállók füle hallatára bakakáplárokat szégyenbe hozó szavakkal tűzdelik tele közlendőiket, be kell látnom: a hajdani mikepércsihez hasonló idiómában társalkodó szabad szájú faluközösség napjainkban legfeljebb visszafogottsága révén vonná magára a közfigyelmet.) Mindent egybevetve azonban jó szívvel gondolok vissza ott eltöltött három hetemre. Bözsike néni új családja szerető rokonként bánt velem, mintha csak az ő gyerekük lettem volna. Lajos bácsi békés természetű, ritkán megszólaló ember volt, a helybéli többségtől merőben eltérőleg nemhogy nem káromkodott, de többnyire a szavak zömét is ráhagyta a fehérnépre: voltak épp elegen a háznál, hogy helyette is hangoskodjanak. Fogattal járó gazda létére még a lovaival sem gorombáskodott; amint azt könyvem eleje táján már említettem, szelíd biztatásképp csak szó nélkül magasba emelte az ostorát, és mosolygott: azoknak elég volt ennyi, hogy eligazodjanak szándéka felől, s szaporábbra fogják a lépést. Ami a kosztot illeti, nem lehetett okom panaszra. A tetőző infláció nyomában járó országos ínség a részint önellátó gazdálkodásra berendezkedett falusi lakosságot hírül sem sújtotta akkora mértékben, mint a városon élőket, így legalább ennivalóban nem kellett szűkölködniük. Így volt ez Mikepércsen is. Kenyeret – szép nagy kerek dombosat – otthon sütöttek Bözsike néniék, a télen levágott disznó zsírából bőven volt még a bödönben, némi szalonna is akadt, meg egy kis füstölt oldalas a kamara mennyezete alatt felfüggesztett rudakra akasztva, krumplit, zöldség- s főzelékféléket adott a föld, tejet a tehén, tojást meg a vasárnap

levesbe-pörköltbe való húst a baromfiak – úgyszólván jobban éltünk, mint az urak. Emlékszem rá, a lányok szörnyülködve emlegették: városos zsír már pénzért sem kapható, így aztán kénytelenek olajat használni helyette. „Hű, az a bűdös olaj! Az biztos, hogy én meg nem enném!” Szavuk hallatán arra gondoltam, milyen jóízűen mártogattuk télen a tányérból a csipetnyi sóval megpergetett napraforgóolajat egy darabka kenyérrel, de nekik ezt nem említettem: nehogy lenézzenek bennünket miatta. Az is eszembe jutott, hogy az avas szalonna sem épp kellemes szagú, mégis van, aki szereti. Ám ezt az ellenvetést is megtartottam magamnak. Egy mikepércsi ebéd emlékével viszont hazatértem után is elő-előhozakodtam, Szüleim meg én sokat nevtünk az eseten. Bözsike néni szeretett sütni-főzni, de enni is. Étek iránti vonzalmát le sem tagadhatta volna: mintegy 150 centiméteres természetével igencsak ütögette a 90 kilót. Egy nap túrós laskát készített a leves utánra másodiknak. Hatalmas cseréptálban rakta az asztalra, bőven jutott rá túró is, tepertő is, de hogy mégjobb legyen az íze, s mindenki lássa: nem sajnálja tőlünk a drágát, végezetül derekasán megszórta még sóval is. Tízen jóllakhattak volna belőle. Voltunk rá öten. Kétszer-háromszor szedett mindenki, ám az utója, egy olyan másfél-emberes adag csak kifogott rajtunk. Hiába kínálta: „Ugyan ne hagyjátok mán ott ezt a keveset! Szeggyíték ki hamar, mer’ estig nem kaptok mást!” – senki nem bírt volna egy falatot sem lenyelni. „Na jól van, kárba azír ne vesszen – azzal a tálat maga elé húzva kieszegette belőle a maradékot. Utána felkelt az asztal mellől, a bádoggannából telitöltötte poharát – egy félliteres söröskorsót – vízzel, s megitta. „Na látjátok, ettül a víztül hízok én folyton” – jelentette ki tanulságképpen. Elég jól elvoltam egyébként újonnan szerzett rokonaim körében, mint legkisebb rokongyerek. Lajos bácsi gyermekei mind nagyok voltak, Sanyi velük sem lakott, asztalossegédként évek óta Debrecenben élt a maga kenyerén. Odahaza csak a lányok maradtak, közülük Margit már igencsak férjhezmenőben (azon esztendő vagy a következő során meg is történt az esküvő), de húgai, Piroska meg...ó, hogy is hívták a harmadikat? ...talán Icának? – úgyszintén eladósorban jártak, afféle kis tökmagjankó voltam közöttük. Talán épp ezért kedveltek annyira: anyáskodtak s néha el-eljátszogatnak velem. Énekeltetni kíváltképp szerettek. Az iskolai énekórákon meg a kiscserkész-foglalkozásokon elég sok népdal ragadt meg a fülemben, ekkora létszámú hallgatóság előtt – főleg ha egyikük-másikuk maga is velem fújta – még nem okozott gondot a lámpaláz, olykor csak úgy zengett a ház meg az udvar a különmemű szopránok hangzataitól. Ha már így szóba került a különmeműség, ebből adódóan egy nap szokatlan élményben volt részem. Miután Anyám rábízott a rokonság gondjaira, lelkükre kötötte: ebéd után legalább egy órányira küldjenek be a házba aludni. „Hadd pihenje ki magát alaposan, legalább megerősödik, ráfér a sok betegeskedés után”. Őszintén szólva nekem semmi kedvem nem volt napközben ilyesmihez: egyszerűen sajnáltam rá az időt. Ellenkezni azonban nem ellenkeztem: titkon abban reménykedtem, hátha megfelelnek vendéglátóim az anyai javaslat véghezviteléről. Ez többnyire így is alakult. Ám egy délután Bözsike néninek csak eszébe jutott: „Eriggy be, Ferike, a házba, oszt aluggy egy jót!” Vonakodásom láttán még hozzátette: „Na eriggy mán, mer kika-

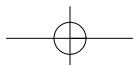
pok anyádtul, ha megtuggya, hogy nem aluttál. A jányok addig megfürdenek, ha felkeltél, majd te is megfürödhetsz.” Már reggel óta ki volt rakva a nagyteknő meg a teli mosóvízes fazék az udvarra, ott melegedett a napon. Szó nélkül bementem hát a szobába, s leheveredtem. Az alvás azonban nem ment. Hiába volt a délre néző ablak elsötétítve, a réseken itt-ott beszűrődő napfény túlságosan erős ingerként működött, s amúgy sem voltam álmos egy szikrányit sem. Igyekeztem azért a szememet lehunyogatni, ám ekkor halk beszéd, ruhasuhogás, majd kisvártatva vízlocsogás hangja érintette meg a fületem. Az ám, fürödnek a jányok! De jó nekik! Ám a következő gondolatom már az volt: de jó lenne velük fürödni! Otthon nyaranta gyakran ki-kijártunk a strandra – eleinte a Kassai úti kislejtőbe, később inkább a nagyerdeibe –, s férfiak-nők meg persze a gyerekek mindkét helyen együtt fürödtek. Természetesen fürdőruhában. Itt azonban egészen más a helyzet. Tudtam, hogy a lányok (csak a két kisebbik volt aznap délután odahaza) ehhez a házi fürdőzéshez nem vesznek magukra fürdőruhát. Legfeljebb valami inget. Vagy azt se. Lehet, hogy semmi sincs rajtuk? Nőket, nagylányokat én addig soha nem láttam teljesen meztelenül, s elfogott a lázas kíváncsiság, hogy valamilyen szemügyre vegyem őket: biztos, hogy egészen másnyenek már, mint a sima mellű, mindenütt csupasz kicsi lányok. De hogyan is tudnám a szándékomat véghezvinni? Ki nem mehetek: innét csak a konyhán keresztül van kijárás az udvarra, s ha más nem, hát Bözsike néni rögtön észrevesz. Marad hát az ablak. Lassan, hogy zajt ne üssek, odalopakodom az ablakhoz, s az izgalomtól torkomban dobogó szívvel félrehúrom a sötétítés végett elibé akasztott pokróc csücskét. Ó, hogy a...! Hát nem behajtották kívülről még az ablaktáblát is! Közben hallom, hogy a lányok vígan cseverészve locskolnak a vízben. Én viszont felfedezek egy keskeny rést az ablaktábla egyik szárnyán, s lábujjhegyen kepeszkedve azon át próbálok valami látnivalót is elcsípni, de csak a kinti fények és árnyak játszadoznak a szemem előtt. Az nem lehet, hogy ennyivel kell beélnem! Lesz, ami lesz: óvatosan, hogy hirtelen ki ne csapódjon, kijjebb tolom – úgy egy tenyérnyivel – az egyik deszkaszárnyat. Így már egész jól kilátni. Ám a teknő a két lánnyal együtt sajnos ott rejtőzik a gyér szőlőlugas meg a magasra nőtt mályvarózsa takarásában. Mindegy, mostmár kivárom, amíg ...hisz csak fel kell állniuk egyszer, nem ücsöröghetnek a teknőben sötétedésig! Még felfáznának. Nyakamat s mindenemet erősen nyújtogatva várakozom hát izgatottan a jelenésre. Na végre! Locsbanást hallok, a teknőbe visszacsorduló víz csurgását, sőt mintha valamit látnék is fehéren elő-elővillanni a virágok meg a szőlőlevelek közül: egy felemelt kar... egy csupasz váll... egy derék... egy hát. Hallom: „Add már ide azt a törülközőt!” S megint: egy hát... egy csípő... két kar...futó pillanatra egy fél cici. Semmi egyéb. Fenn térdelek már az ablakpárkányon, hogy alább is láthassak valamit, ám a világos domborulat közepén virító barna bimbó röpke látványán s még azonkívül, hogy térdem kalácsát töri az ablakkeret, semmi érdemlegeset nem sikerül elérnem. Voltaképp annyit sem pillanthattam meg belőlük, mint amennyi a strandoló nőkből nyíltan kilátszik. Mivel azonban ha egészében nem láttam is, de tudtam, hogy ruhátlanok, a hiányzó részleteket képzeletem pontról pontra kiegészít-

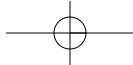

tette, s korai kamaszidőm nyiladozásai közepette ez a fürdőjelenet már a lenge szőlőlevelek s a bordó meg bíbor mályvarózsák takarása nélkül káprázott elő, valahányszor csak rá gondoltam.

Gyerekkorban gyorsabban ver a szív, s lassabban telik az idő. Nyaralásom végefelé már kezdtem hazakíváncsozni: hiányoztak a Szüleim, főleg Anyám, hiányzott a jól ismert környezet, a kertünk, az udvar, saját megszokott helyem a házban, a kiskutyánk, a könyveim, az otthoni ételek íze. Ahová magányosan labdázgatva az agyonkopott teniszlabdát szoktam olykor félórakon át felpattogtatni: még a szomszéd ház mifelénk néző magas, kopár tűzfala is hiányzott. Egyszer azért csak eljött Anyám értem, s végeszakadt a hosszú távollétnek. Amikor a kis fekete gőzmozdony vontatta vonatról leszálltunk, s a Nagyállomás bombák sújtotta épületéből kilépvén keresztülvágtunk a tágasra, üresre letarolt Petőfi téren, úgy éreztem: évek teltek el, amióta legutóbb errefelé jártam.

Maradt még vissza a nyárból vagy másfél hónap. Hogy ezalatt mivel töltöttem napjaimat, mivel nem, arról ma már bajosan tudnék beszámolni. Ennél azonban jóval fontosabb, hogy augusztus 20-ára a teljességgel elértéktelenedett pengő helyett új pénzt hoztak forgalomba: a forintot. Igen nagy esemény volt ez mindenki számára: az egyre meredekebb lejtőn lefelé csúszva végre sikerült megkapaszkodni a létbiztonság legperemén. Az intézkedés előzményeiről, gazdasági, politikai és egyéb vonatkozású részleteiről s hátteréről persze roppant keveset tudtam. Ám igazából – hogy őszinte legyek – nem is igen érdekelt engem akkoriban az ilyesmi. Miért is érdekelt volna? Csupán annyit láttam és érzékeltem belőle, hogy attól kezdve sokkalta kisebb címletű pénzekből álló és szemlátomást jóval kevesebb fizetést hoz haza Apám – nem kell hozzá aktatáska: bőven elfér az egyik belső zsebében –, de azon a kevésen is többet lehet vásárolni a boltban, mint néhány hete a milliárdos bankjegyek kötegeiért. Már az maga nagy dolog, hogy egyáltalán lehet vásárolni érte. Újból megjelentek a fémből vert érmék, forint mellé a mármár csak szólásokban létező (mára pedig lassacskán a szólásokból is kivesző) váltópénz: a fillér. Nagyon zuhantak az árak: egy-két forint árán némi szerencsével akár jól is lehetett lakni. (No persze nem az Arany Bikában: csak úgy köröm közül.) A zöld színű papírtízesre egyébként Petőfi arcképét nyomtatták, a sötétkék húszasra Dózsáét, a bordóvörös – „pirosasú” – százasról pedig Kossuth apánk tekintett bizakodva a jövőbe. Nincs miért tagadni: az idegen megszálló hadsereg nyomasztó árnyékában bár, de bizakodott (egyelőre) az újólag megcsonkított, végigpusztított, kivéreztetett kis ország lakossága is. Lázasan folyt mindenfelé, ám volt is helyrehozni való több az elégnél. A romok eltakarítása után újra lakhatóvá kellett tenni az országot, tető alá hozni a tönkrement lakóházak tízezreit, biztosítani az energiaszolgáltatást s a lakosság élelmiszerellátását, beindítani a termelő üzemeket, előteremtani és fenntartani a közlekedés, a posta, a hírközlés működésének feltételeit. A temérdek feladat, a pusztítások után újrasarjadó remény s a szorongató szükségből is tápot nyerő tettvágy nagy erőket mozgósított ország-szerte. Soha annyi rosszul öltözött, sovány embert nem láttam sürgölődni idehaza azóta sem, mint akkor. (Manapság is legfeljebb Fekete-Afrikában felvett képsorok

filmkockáin.) A szinte egyöntetűen szegényes külsejű tömegből is élesen kiríttak a földosztás révén frissiben néhány holdnyi magánbirtokhoz juttatott falusi-tanyasi nincstelének. Mai napig fel-felidéződik előttem, hogy '46. május elsején a felvonuló városi nép menetoszlopához csatlakozva mint baktatnak ezek a szakadt gúnyába öltözött, csontos, beesett arcú, nehéz léptű emberek. Fogatostul jöttek felvonulni – már amelyeknek volt igásállata egyáltalán –, de nem ültek fel a bakra: kezük a zörgő fakószekér előtt lépdelő, kiálló csontú, szakadt hámmal felszerszámozott lovacska kötőfékét vagy a ló híján igába fogott hitványka tehén szarvára vetett koszlott kötelet markolta, úgy ejtegették előre magukat, igyekezvén lépést tartani mind az előttük, mind a mögöttük menetelőkkal. Szánakozva vettem szemügyre kiáltó szegénységük szedett-vedett kellékeit, s enyhe viszolygást váltott ki belőlem a hangszóróból előharsanó üdvözlő mondat műlelkeseése: „Szívből köszöntjük az ünnepi felvonulók sorában az újgazdákat!” – „Újgazdák! Ugyan miféle újgazdák ezek a rongyosok! – sistergett fel egy-egy gúnnal kiejtett, félhangos megjegyzés a járdaszélen ácsorgó arctalan tömegből. – Tán ezekkel a gebékkel akarnak gazdálkodni?” Nem tudtam, kinek adhatnék igazat, de szíven ütött az érzéketlen városi nép csúfolódása. Honnét is sejthettem volna pedig, hogy ezeket a szegényeket pár év múlva, miután a magukéban kissé erőre kaptak, egy újfajta cselédsorba fogják kényszeríteni?

A hamisság egyébként már akkor előtüremkedett a hangzatos jelszavak hangkuliszszái mögül. Érthető okokból egyik legfontosabb háború utáni teendő volt a közlekedés feltételeinek mielőbbi megeremtése: helyre kellett állítani a vasúti pályatestek tönkrement, megrongálódott szakaszait, lehetőség szerint kiegészíteni a roppant hiányossá vált járműparkot, a felrobbantott hidak helyett legalább ideiglenesen újakat kellett építeni, a nyaktörő kátyúkkal, gödrökkel, sőt helyenként bombatölcsérekkel éktelenkedő utakat járhatóvá tenni – és így tovább. E sokrétű feladat végrehajt(at)ására a Moszkvából nemrég hazatért Gerő Ernő kapott megbízást. (Akiről akkoriban kevesen tudták, s ha tudták sem igen hangoztatták, hogy az alig egy évtizede lezajlott spanyol polgárháborúban őt nevezték így: a barcelonai hóhér.) A kommunista párt kiadta az országos jelszót: „ARCCAL A VASÚT FELÉ!” Ezzel egyidejűleg a közpénzen működő propagandagépezet gőzerővel hozzálátott Gerő népszerűsítéséhez, ma úgy mondanánk: sztárolásához. Pillanatok alatt megszületett a naprakész epitheton ornans: „GERŐ, A HÍDVERŐ.” Valamely bérpoéta még egy lelkesítő indulószöveget is fabrikált sebtiben róla, első strófáját máig nem felejtettem el. Íme:

*Felépítjü-ük a vasúta-at,
Gerő elvtá-árs útát mútat!*

Refr:

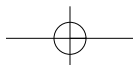
Fel hát, brigád!

Előre ifjúság!

Megfeszített karjainkkal

Védjük a hazát!

(Ism.)

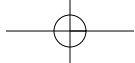

Dallama ismerős volt a fülemnek már vagy másfél év óta, hisz 44 ősztől 45 tavaszáig-nyaráig számos alkalommal hallhattam ezt az orosz katonanótát. Meg kell vallanom, nekem sokkal jobban tetszett úgy, ahogy ők énekelték, pedig egy kukkot sem értettem belőle: egy jótorkú legény valahol a szakasz elején szólóban zengette ki az első két sort, a refrént meg a többiek vágták rá vagy három-négy szólamban. Akár most el tudnám fújni. Vagy füttyülni. Ám az már akkor is nehezen ment a fejembe, miért kell nekünk idegenből hozott melódiával lelkesíteni a mieinket a magunk munkájára!

Ami a sztárolást illeti, a Geróvel kapcsolatos felhajtás meg sem közelítette azt, amivel a Magyar Kommunista Párt első emberét, Rákosi Mátyást övezték. Végbe sem ment még a kommunisták formális hatalomátvétele, de Rákosi nagyméretű arcképeit lépten-nyomon – főleg az állami ünnepeken – széltiben mutogatták, az őt dicsőítő jelmondatok pedig újságok címoldalain, falragaszok százain-ezreire hirdették a jeles férfiú elévülhetetlen személyes érdemeit. 1946 augusztusából egy ilyen mondat betűről betűre belém vésődött. Megfogalmazójának nyilvánvaló célja csakis az lehetett, hogy a törpe és tökkopasz leendő kis zsarnokot egyenesen a mennybolt magasába emelje, nem gondolván rá, hogy a magasztaló szavak esetleg túllőnek a célon. Józan ítéletű emberben ugyanis csak kételyt s gyanakvást ébreszthet, ha ilyet hall, ilyet olvas: „RÁKOSI ADTA A FORINTOT!” Honnét adta? Miből adta? A magáéból? Vagy netán a máséból? Ilyen és hasonló kérdések még egy magamfajta gyerek fejében is megfordultak az egyre sokasodó jelszavak olvastán, azt pedig a felnőttek – köztük Apám – elejtett szavaiból, nem épp szalonképes megjegyzéseiből érzékelhettem, miként vélekedik a nép a propagandaszövegek tartalmi hiteléről. Akkor még nem tudhattam, hogy hamarosan elkövetkezik a titokban tartott gondolatok, a félbeharapott mondatok kora, a félelemé s a gyanakvásé, amikor körül kell pillantanod, mielőtt megszólalnál, s kétszer is meg kell fontolnod, mit mondasz, és ki előtt, amikor a legfőbb vezető istenkirályokéhoz hasonló hangos és nyilvános imádását mindenki számára kötelezővé teszik. Akkor még csak '46. augusztus végefelé jártunk, s örültünk neki, hogy a Szent István-napi sokadalomban egyetlen fényes új forintért akkora óriáskiflit lehet vásárolni, mint a fél karom. (Nem az akkori – a mostani.) Rákosival pedig egyelőre nem sokat törődtünk: akadt épp elég törődnivalónk nélküle is.

Nekem például az, hogy szeptembertől negyedikes lettem. Szüleim terve az volt, hogy a négy alsó osztály elvégzése után gimnáziumba íratnak, s mivel ez megegyezett az én szándékaimmal is, utolsó elemi iskolai esztendőmben valamegyest erősebben neki kellett dőlnöm a tanulásnak, hogy szégyent ne valljak mások meg magam előtt. Különösebb gyötrelmet ez nekem nem okozott. Sokat és sokfélét olvastam – olvasmányaimra alább majd visszatérek –, így tájékozottságom, ha rendszertelen volt is, jócskán meghaladta a tananyag követelményeit. A nyelvtannal s főleg a fogalmazással bajom nem adódott, s ha megembereltem magam, még girbe-gurbának kívánczó betűimet is ráncba tudtam szedni. Hallásom jó volt, énekelni szerettem, egyedül talán csak a számtan iránti vonzalmam hagyott némi kívánnivalót maga után. Kötelességből azonban annak is eleget tettem. Igen

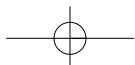
rákaptam azonban a rajzolásra, talán nem túlzok, ha azt mondom: az osztályban nem volt jobb rajzoló nálam. Mindezt tetézi, hogy negyedikben egy kedves, aranyos, fiatal, új tanító nénit kaptunk – úgy is mondhatnám: ajándékkul. Kádár Klárikának az édesapja is tanító volt, ugyanott tanított, az Eötvös utcai elemiben. Ő maga – ha jól emlékszem – akkor végezte el a képzőt, még a huszadik évét sem töltötte be (sőt bennem úgy maradt meg, hogy épp tizenyolc múlt), s velünk, a mi osztályunkkal kezdte meg pedagógusi pályafutását. Áradt, sugárzott belőle a szeretet meg a derű, kezelni tudta még azt az egy-két igen rakoncátlan kölyköt is, akikkel korábbi tanítóinknak napról napra annyit kellett vesződniük. Rátermettségén túl ebben nem kevés szerepe lehetett fiatal voltának is: mivel életkora szerint még egy félnemzedéknyivel sem állt fölöttünk, talán jobban rá tudott érezni a tízéves kiskamaszok lelkivilágára, mint a falraborsó-lapátolásba belefáradt, belefásult, testi-lelki nyavalyákkal küszködő öregek. Akármint is volt, én mindenesetre elsősorban Kádár Klárikának köszönöm, hogy egész iskolai pályafutásom legsikeresebb esztendeje (beleszámítva a megkezdett, félbeszakadt, majd levelezőn befejezett egyetemi éveket is) az 1946–47-es tanév volt: amikor a negyedik elemi osztályba jártam. Egyetlen apró kudarcotl – vagy inkább csalódástól – eltekintve szinte diadalmenetnek könyvelhetem el bő hat évtized távolából is azt a tíz hónapot. A csalódás egyébként március tizenötödikéhez kapcsolódik. Nemzeti ünnepünkre készülődve tanító nénink Petőfi-verseket osztott ki néhányunknak: tanuljuk meg szépen könyv nélkül, s gyakoroljuk be alaposan. Engem az a kivételes megtiszteltetés ért, hogy magam választhattam egy nekem tetsző verset a saját Petőfi-kötetemből. Öt éve megvolt már nekem ez a könyv, ismertem töviről-hegyire, nem kellett hát hosszan töprengenem: némi lapozgatás után az *Élet vagy halál* című verset szemeltem ki magamnak. Tisztában voltam vele, hogy nagy fába vágom a fejszemet: a vers hosszú is, nehéz is – hét, egyenként nyolcsoros szakaszból áll, a sorok is elég hosszúak, ráadásul a terjedelmes mondatok az ütemezést megtörve helyenként átnyúlnak egyik sorból a másikba. Én azonban módfelett megperzselődtem a vers lángjaitól, magával ragadott sodrása-lobogása, érzelmi telítettsége, s elegendő erőt éreztem magamban ahhoz, hogy a rendelkezésemre álló egy hét során megbirkózzam vele. Neki is láttam hát, s minthogy a legelső pillanattól fogva teljes volt az azonosulásom, ráadásul még a becsvágy is fűtött, három-négy nap alatt elkészültem. Otthon Anyámnak mondtam fel – Ő meg volt elégedve, mindössze annyit fűzött hozzá: „Jól van, kisfiam, csak vigyázz majd, hogy bele ne süljél” –, az iskolában pedig tanító nénimnek adtam számot teljesítményemről. Tetszett neki is. A hideg zuhany másnap következett el. Tanítás végeztével Klárrika félrehívott, majd hozzám közelhajolva csendesre fogott hangon közölte velem, hogy az ünnepségen ne ezt a verset szavaljam el. „Miért ne ezt? – kérdeztem. – Nem jól mondom?” – „De igen. Csak, tudod, olyasmi van benne, amit rossz néven vesznek manapság. Baj lehet belőle.” Nem kérdezősködtem tovább. Körbelátam már annyira a világban, hogy fél szóból is megértsem: Petőfi kemény szavai esnek itt tilalom alá, az a – belátom – gyilkos indulat, amellyel az orvul réánk rontó szomszéd népek hitszegését ítéli el a Költő. Mindenesetre akkor esett meg

első találkozásom – még ha áttételesen is – a hazai cenzúrával. Az első – de nem az utolsó. Arra bizony már nem emlékszem, vállaltam-e egy másik, kevésbé harapós verset, vagy sem, s ha mégis igen, az vajon melyik lehetett. Arról a március 15-éről csupán annyi maradt rám, hogy a magam választotta Petőfi-verset nem szavalhattam el.

Nézőközönség előtti első nyilvános sikerem viszont a tanév végéhez kapcsolódik. A mai szokástól eltérően akkoriban a tanévzáró napján osztályonként úgynevezett év végi vizsgát rendeztek a tanulók számára. Ez abból állt, hogy a hátsó üres padokban s a fal mentén elhelyezkedő szülők s a tanítói katedra mellett helyet foglaló tanfelügyelő – esetleg még egy-két idősebb vendégtanító – jelenlétében az osztály tanítója kikérdezte a (rendszerint korábban kiszemelt) gyerekeket a tanévben tanultakról. (Olykor persze a tanfelügyelő is közbekérdezett, s ez izgalom forrása lehetett mindig, mert váratlanul belezavart a vizsga megbeszélte, esetenként végigpróbált mozzanatainak menetébe.) Nekem a tanító néni azt tűzte ki vizsgafeladatul, hogy az idő alatt, míg a többieket számtani, nyelvtani meg egyéb kérdésekkel nyaggatják, s próbaként megoldvástadják, rajzoljam fel a táblára Magyarország térképét a Dunával, Tiszával, Balatonnal s a többi álló- és folyóvizsekkel meg a nagyobb városokkal együtt, majd valami jellemző ábrával tüntessem fel, miről híres egy-egy város vagy tájék. Kedvem szerinti feladat volt ez: nem kellett hosszasan szólni hozzá – szavak helyett is beszéltek a képek. Nekifogtam hát hamar, s minthogy az előző napok során papíron is, táblán is több alkalommal begyakoroltam, az ország körvonalai pillanatok alatt hibátlanul ott fehérlettek a tábla fekete síkján. Kékkel meghúztam a folyókat meg a tavakat is, aztán elő a többi színes krétával! Budapesthez a Duna felett átívelő Lánchidat rajzoltam, a Balatonra vitorlást, Eger mellé kék szőlőfürtöt meg egy boroskancsót. Tokajnak is borospalack jutott, de kettő. Kalocsa, Szeged piros paprikával ékeskedett, Makó néhány fej vereshagymával, Kecskemétet pedig három vagy négy szem kajszibarack képviselte egy cifra címkes pálinkásüveggel együtt. És így tovább. Szülőhelyemet hagytam utoljára: oda szép sárga színnel a kéttornyú, timpanonos homlokzatú Nagytemplomot helyeztem el, legvégül pedig az egész mű megkoronázásaként a hortobágyi kilenclyükű híd keleti végéhez állítottam egy jókora csákós szarvú, szürke magyar bikát, de olyat, hogy mire minden porcikájával elkészültem, a tanfelügyelő úr a székén megfordulva már nem az osztályt, hanem az én bikámat figyelte álmétkodva: „Tyű, az annyát! – csettintett elismerően. – Ez aztán bika a javából! – S a szemüvegét igazítva közelebb hajolt a táblához: – Megvan ennek mindene, akárhogy nézem!” Büszkén húztam ki magam a szigorú külsejű idős tanférfitú dicsérő szavai hallatán, s miután a bizonyítványt – iskolai éveim egyetlen kitűnő bizonyítványát – egy kedves puszi kíséretében magamhoz vettem, boldogan figyeltem fel rá, hogy a tanfelügyelő szívélyesen kezét ráz a tanító nénivel: „Gratulálok, Klárka, az egészhez, főleg ehhez a gyerekekhez!” – s egy fejbiccentéssel felém intett.

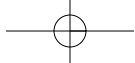
Már épp hazafelé készülődnék, amikor Bede Géza tanító bácsi (ő a felsőbb osztályosokat okította számtan-mértanra), aki szintén végigülte a negyedikesek

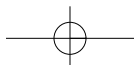
vizsgáját, megszólít. Odalépek hozzá, ráemelem a tekintetemet. „Hol fogsz tanulni jövőre, fiacskám?” – s kezét a vállamra teszi.

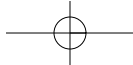
„Én a Református Gimnáziumban.” – „Hülyeség, fiam, hülyeség! – vágja rá. – Kár lesz a tandíjért – hisz jövőre államosítani fogják.” Ám aztán csak lemondóan legyint. Tanácstalanul toporgok előtte egy-két pillanatig. Aztán zavaromban alig hallhatóan elköszönök tőle, majd tétován megfordulva lassan kifelé indulok az iskolából. Ott járok már a kapunál, de még a hátamban érzem szomorkás, borongós tekintetét.

A nyári szünet legjavát, talán három vagy négy hetet keresztanyámék nagy-cseri tanyáján töltöttem. Nagycsere a Debrecen kelet felől fél karéjban ölelő erdős pusztákhoz tartozik. Régi és újabb telepítésű erdők uralták arrafelé az egész tájat, itt-ott irtásokkal, nyiladékokkal, nem túl nagy kiterjedésű szántóföldekkel s a javarészt tölgyfákból álló rengeteg mélyén rejtőző tisztásokkal váltakozva. Egy-mástól tisztos távolban néhány tanya is előfordult, ezek közt eligazodni azonban a telekkönyvben nyilvántartott számozás alapján aligha, inkább csak az épp akkori vagy a korábbi, eredeti tulajdonos neve szerint lehetett. Még a legújabb, részletes turistatérképek is ekként tüntetik fel őket: Nagy-tanya, Kiss-tanya, Vida-tanya, Futika-tanya, Tóth-tanya, Vas-tanya, Gas-tanya, Veres-tanya (ez volt a keresztanyáméké), Danka-tanya, Kertész-tanya és így tovább. Hogy a járatlan jövevény még jobban belezavarodjon a tájékozódásba, némelyikből több, akár kettő-három is akadt egyazon határrészen belül; egyebek közt például a Kiss-, Nagy-, Tóth-, Szabó-, Kertész-, Danka-, Varga-tanyából. Mértéken felüli mozgolódás – a különféle erdei és mezei madarak röptét, a nagy ritkán erre vetődő járókelő embereket s az olykor szerte kószáló tanyasi kutyákat leszámítva – nemigen volt észlelhető a környéken: a kerítetlen tanyaudvarból kilépve máris szinte egy igazi vadonban érezhettem magam. Azaz: érezhettük magunkat. Itt ugyanis nem voltam magányosságra ítélve: unokatestvérem, Balajti Pista személyében életkorban hozzám illő, mindennapos játszótársam is volt. Ház körüli tennivalóval nem gyakran terheltek bennünket – néha egy-két kiló búzát kellett leőrölnünk az öntöttvaskerékes darálóval –, így kedvünkre kóborolhattunk a közeli erdőkben. Kalandozásaink legfőbb célja (persze: a pusztán kalandon túl) az élelemszerzés volt. Kerek egy éve túljutottunk már az infláció keserves időszakán, de táplálkozás terén még mindig nagy volt az ínség s főleg az egyhangúság. A tanyakörnyék bizonyos tekintetben szinte kiapadhatatlan lehetőségei igen csekély változatossággal kecsegtettek bennünket. Egy kevéske zöldség, valamennyi tej, néhány tojás mindenkor akadt ugyan, de például igazi kenyérben csak addig volt részünk, míg keresztanyám a hosszan kuporgatott liszt utóját meg nem sütötte. Attól fogva viszont kenyér gyanánt a hosszabb távra tartalékolni búzát fogyasztottuk. Hogyan? No, nem épp galamb módjára, hisz búzánk ha volt is, de nem volt zúzánk, mint a madaraknak. A hiányzó zúzát az imént említett, görbefogantyús vaskerékkel hajtható kézidaráló helyettesítette. Rendes körülmények között az aprójószág kicsinyeinek: csirkéknek, malacoknak, kiskacsáknak szokás azon a szemesterményt – árpát, feles borsót, tengerit – áteresztetni. Ezúttal – jobb híján – afféle kézimalomként szolgált. Az volt

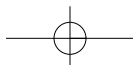
az egyedüli bökkenő, hogy a búzaszemeket igen durvára, öregre őrlte: ehető kenyeret sütni abból bajosan lehetett. Viszont meg lehetett főzni vízben. Igaz, hogy a főzése tovább tartott, mint a malom hengerei közt megőrlt, takarosan kirostált grízé, de hát nem volt miben válogatni. Főzte hát szorgalmasan szegény keresztanyám a családnak mindennap nagy lábasban: egyszerre egy egész napra valót. Hogy rá ne unjunk túl korán, hol ezzel, hol azzal próbálta megkedveltetni: zsírban fonnyasztott hagymával, tejjel, egy kis lekvárral, a földből időnap előtt kihúzott, lereszelt s olajon megpirított cukorrépával. Lehet, sőt alighanem bizonyosra vehető, hogy ma már jóízűen megennék belőle egy tányérral, azon a nyáron azonban egy hét után már ránézni is alig bírtam arra a goromba, piszkosszürke, félig már nyálkás, felerészben még rágós darakására. Hiányoltam a mi otthoni kertünk megszokott gyümölcsseit is: a szilvát, barackot, ribizlit, pöszmétét (ismertebb nevén: egrest.) Itt a tanya mellett egyetlen szelíd gyümölcsfa sem nőtt. Akadt azonban az erdőbeli tölgyek közt elszórva néhány vadkörtefa. No, azokat Pityuval nap nap után sorra végiglátogattuk. Ahány fa, annyiféle körtét kínált: egyikén apró, zöld, kemény termés fityegett a fényes levelek között, szinte még ehetetlen (azért csak szinte, mert mi azért abból is kóstolgattunk néhány szemet, bár olyan kövecses meg húzós volt a húsa, majd megfulladtunk tőle), a másiké, harmadiké már annyiraamennyire élvezhető állapotba került, a tanyától nyugati irányban, jó messzire az erdő legmélyén, egy kis tisztás széliben meg rátaláltunk egy nagy szemű, koránérő fajtára: annak a terebélyes nagy fának az alja telistele volt szép gömbölyű, aranysárga, savanykás-édesre érett vadkörtevel. Hát arra rájártunk minden délután, még haza is vittünk belőle. Vadkörtefának köszönhetem egy balesetemet is (ami kevés híján sokkal rosszabbul is végződhetett volna). A szóban forgó vadkörtefa ott állt a tanyaporta meg a tölgyerdő találkozásánál. De akár többes számban is említhetném: ugyanis többől kettésarjadva keskeny, karc-sú, nagy V betűként szökkent a magasba, akár egy bokaszinten összenőtt szíami ikerpár. Nem lehetett már fiatal, s a koronája olyan 4–5 méternél kezdődött, odáig egyetlen ág sem eredt belőle. Körte nemigen mutatkozott rajta, legfeljebb egy-két hitvány szem, ám különös alakjánál fogva nem bírtam nyugton maradni tőle: erre a fára nekem okvetlenül fel kell másznom! Igen ám, de hogyan? Mindkét törzs túlságosan vastag ahhoz, hogy átfoghassam, kapaszkodó ág egy szál sincsen – mitévő legyek hát? Végül úgy döntöttem, hogy egyszerűen fellépegetek rajta: az egymástól kb. 10–15 fokra két ellenkező irányban kifelé dőlő törzsek közé álltam hát, s talpamat-tenyeremet erősen a két fának feszítve lassan, centiméterenként megindultam felfelé. Ahogy a közbülső hézag tágult, úgy könnyebbedett az én dolgom is: deréknyi magasságtól már nem centizve, hanem araszolgatva haladtam – egészen két és fél méterig. Fog ez menni! – gondoltam diadalmasan, ám abban a pillanatban a törzs oldalának feszülő egyik talpam alól kiszakadt egy kis kéregdarab, s én nagyot lódulva lezuhantam a fáról. Iszonyatos ütést éreztem a hátamon, aztán homályba borult minden. Néhány pillanat múltán arra eszméltem, hogy fuldoklom, s hasztalan próbálok lélegezni, nem megy. Nagynehezen végre működni kezd a bénult rekeszizom, levegőhöz jutok, s ahogy a látásom is

kitisztul, Pista fölém hajoló arcát, rémülettől kitágult tekintetét pillantom meg magam előtt. Kezem-lábam is mozdítani bírom: élek. „Aszítottam mán, hogy véged van – szólalt meg Pityu remegő hangon. – Fel vót akadva a szemed, meg nem is szuszogtál. „Feltápáskodom, majd megfordulva szemügyre veszem iménti heverő helyemet: félkaromnyi görbe gyökérdarab domborodik elő a keményre taposott talajból, a vadkörtefa eleven, erős gyökere. Arra estem. Haláltól való megmenekedéseim egyike volt ez is; nem az első – de nem is az utolsó. Hogy ne csupán a magam megpróbáltatásairól emlékezzen meg – szegény Pityu egy nap megbetegedett: kitört rajta a számarköhögés. Napközben még valahogy csak elköhécselgett erre-arra: nem vette annyira komolyan a dolgot, hogy le is feküdjön velem, s ha egy kamaszfiú húzódozik a lefekvéstől, azt ugyan nem lehet az ágyhoz kötni erővel sem. Éjszaka azonban, amikor előkapta egy-egy roham, azt félelmetes volt látni-hallani. Nem volt több szoba egynél a házban, így mindannyiszor felriadtam sípolva fuldokló-ugató köhögésére, s elborzadva lestem a takaró oltalma alól, mint vergődik-kapálódzik önkívületben a szanaszét dűlt ágyon: mint aki fektében rohangál, s úgy kapkod levegő után.

De hadd zárjam nagycserei heteimet egy sokkalta derűsebb, kellemesebb élmény emlékével. Keresztanyámék tanyájától egy jó hajításnyira kanyargott a Debrecen környéki felszíni vízfolyások egyike, a Kati-ér. Ahol a keskeny, homokos dűlőút keresztezte, egy kis deszkahíd vezetett át rajta, s annak jobboldala mellett a patakmeder ki volt mélyítve, szélesítve, akár egy medence. Annak is használtuk: medencének. Amikor csak tehettük – s dolgunk felől ez gyakran előfordult –, futottunk Pistával kedvenc strandoló helyünkre egy szál fekete klottgatyában, s órákon át ellubickoltunk a hűs vízben. Két-három méter széles lehetett mindössze, alig valamivel hosszabb, s ha középtűt megálltunk benne, talán mellközépig ért a víz. Úszni tehát nemigen lehetett benne – no persze: nem is tudott akkor még egyikünk sem –, de fejeseket meg nagyot csattanó talpasokat ugrani annál inkább. Az is jó mulatság volt, amikor a meder aljáról felmarkolt iszapos homokkal alaposan megdobáltuk egymást. Szerettünk volna halat is fogni, legalább egy-két cigányhalat – Pista már görbített is gombostűből egy horgot erre a célra –, ám a sekély mederszél fekete iszapjában tanyázó piócákon (tiszántúli tájnyelven: nádály), a tengeralattjáróként közlekedő, szilva nagyságúra nőtt hatalmas csiborokon meg egy-két veres hasú kis békán kívül más élő állatra nem bukkantunk a folyócskában. A víz közelségét kedvelő szárnyas lények közül olykor egy óvatos barázdabillegető jelent meg tőlünk vagy húsz lépésnyire a partszegélyen, le nem véve rólunk a szemét sietős kortyintásai közepette. Gyakorta elgyönyörködtem még a keskeny, hárttyás szárnyukat rezgető, karcsú, aranyos zöld s a náluk kissé teste-sebb, acélkék szitakötők víztükör feletti lebegésében, ám az ujjiznyi méretű, szürke és alattomos bögölyök (mifelénk így mondják: „pöcsik”) váratlan megjelenése mindannyiszor vad riadalmat keltett. Környékbeli ólaktól, réten legelésző jószágok közeléből kalandoztak el ezek a vérszívók a Kati-érre, s kapóra jött nekik a könnyű zsákmány: többnyire már csak későn kaptunk észbe, amikor éles, túszerű szúrásuk nyomán kiserkedt a vér a vékonyka gyerekbőrökből. Így volt azonban kerek és

teljes az élmények összessége: a szépség, szabadság és biztonság jó ízei mellé a kockázatok és hozzánk mért fájdalmak sava-borsával.

Mielőtt a vakáció végefelé a Zsuzsi-vonat egyik fapados kocsjára felszállva megtenném az alig 10 kilométernyi utat vissza: haza, néhány szót Pistáról is mondanom kell. Anyám legidősebb nővérének legkisebb gyermeke ő, életkorban a hozzám legközelebbi unokatestvérem: mindössze két esztendővel született előbb nálam. Ha lehet így mondani: kereszt-keresztgyerekek vagyunk – én az ő édesanyja keresztfia vagyok, ő az enyémé. (Tőle maradt rám az a hajdani ábécéskönyv, amelynek segédletével merő kíváncsiságból s unaloműzésből olvasni megtanultam.) Miután végigjárta a nyolc osztályt, elment áctanulónak. Egy segédlevél megszerzésével azonban nem érte be. Kitanulta hát a géplakatos szakmát is töviről-hegyire, majd jó ideig szerszámkészítőként kereste kenyerét egy debreceni üzemben. Műszaki tehetsége, sokoldalú jártassága és megbízhatósága utóbb az ipar területéről a humán kultúra berkeibe juttatta: idősebb korában a debreceni Csokonai Színház díszletműhelyében szolgálta a hazai teátrum ügyét, egészen nyugdíjba vonulásáig. Segítőképz, jó rokon volt mindig, soha semmilyen munka nem esett ki a kezéből. Hetvennégy évesen is tevékeny életet él: jószággal, kerttel foglalkozik. S ami nekem már soha nem lesz: még lova is van.

(Folytatása később következik)

